

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 1

Hafta 2

Prof. Dr. Haluk SELVİ

Haftanın Hedefi:

Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabaları adını taşıyan bu bölümde Osmanlı Devleti'nin yapısı anlatılacak kendisini çağa uydurmak isteyen fakat bunu bir türlü başaramayan bu devletin yıkılışını ve bu yıkılışa sebep olan iç ve dış etkenleri göreceğiz. Bu konular detaylı bir şekilde işlenerek öğrenciler bilgilendirilecektir.

Osmanlı Devleti Ve Yenileşme Çabaları

I. Osmanlı Devleti'nin Yapısı

Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulan ve küçük bir uç beyliği konumunda olan Osmanlı Devleti, dinamik fetih politikası, askeri yapısı ve kültürel unsurları sayesinde XV. ve XVI. yüzyılda dünyanın en güçlü devletlerinden biri haline gelmişti. Üç kıtada toprakları bulunan; Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Kızıl Deniz'e tam anlamıyla egemen olan ve Doğu Akdeniz'de söz sahibi bir imparatorluktu. Osmanlı Devleti'nin hızla gelişmesi; disiplinli ve esaslı bir askeri teşkilata sahip olması, idari mekanizmasının sağlıklı işleyişi, halka adil davranılması ve Müslüman olmayan toplumların inançlarına duyulan saygı ve gösterilen engin hoşgörü sayesinde mümkün olmuştu.

Bu büyük devletin sınırları içinde yaşayan nüfus çeşitli ırk, dil, dine sahip insanlardan meydana geliyordu. Bunlar Türk ve Müslümanlar ile Hristiyanlar ve diğer Müslüman olmayanlar olmak üzere başlıca iki gruba ayrılmaktaydı. Bu nüfus yapısı içinde Türkler, devletin sahibi ve asıl unsuruydular. Müslüman olmayanlar ise, kendi kültür, din ve mezheplerine göre serbestçe yaşarlar, Müslüman olmadıkça devlet yönetiminde görev alamazlar, askerlik yapamazlardı. Fakat bunların dışında devletin her türlü imkanlarından yararlanırlardı. Müslümanlığı kabul ettikleri takdirde de yeteneklerine göre devlet katında görev alıp, sadrazamlığa kadar yükselebilirlerdi. Osmanlı yönetiminin Hristiyanlara sağladığı bu haklara o yüzyıllarda Avrupa devletlerinde bile rastlamak mümkün değildi.

Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatları, Askeri Teşkilat, Mali ve Hukuk sistemleri, birçok merkezde kurulmuş olan ilmi, dinî ve sosyal müesseseler Osmanlı Devlet teşkilatının temellerini oluşturmaktadır. Resmi belgelerindeki adıyla Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ya da Avrupalıların tanımladığı şekliyle Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Osmanlı soyundan gelen, her yetkiye sahip padişah bulunurdu. XVII. yüzyılın ilk yıllarına kadar padişahlık babadan oğla geçerdi. Ancak

bu tarihten itibaren Osmanlı ailesinin en yaşlı üyesi padişah olmaya başlamıştır. Osmanlı padişahı, devletin hükümdarı olduğu gibi 1517 yılından itibaren aynı zamanda bütün Müslümanların da halifesi olmuştur.

Padişah'tan sonra devletin en önemli yöneticisi, hükümdarın başyardımcısı, veziri azam (baş vezir) yani sadrazamdı. Sadrazam, padişahın mutlak vekiliydi, bunun işareti olarak padişahın mührünü taşırdı. Devlet idaresinde büyük yetki sahibiydi, bütün tayin ve aziller, terfiler onun yetkisindeydi. Savaş olunca Serdar-ı Ekrem unvanıyla ordunun başına geçerdi. Serdar-ı Ekrem olan sadrazamın savaşta yapacağı masraflardan dolayı kendisine hesap sorulmaz, her türlü tayin, azil ve idam kararlarını verirdi. Sadrazamdan sonra gelen yetkili ise şeyhülislam idi. Şeyhülislam, ulema sınıfı arasından seçilirdi ve işlerin şeriata uygun olarak yapılmasını sağlardı. Padişah tarafından atanır, ülkede yapılacak bir işin dine uygun olup olmadığına dair fetva verirdi.

Ülke sorunları devletin en büyük kurumu olan Divan-ı Hümayun adı verilen bir mecliste görüşülürdü. Divan, yüksek rütbeli devlet adamlarından meydana gelen bir tür bakanlar kurulu idi. Bizzat padişahın başkanlığında toplanan divanda birinci derece devlet işleri, siyasi, idari, askeri, örfi, şer'i, adli ve mali işler, şikâyet ve davalar görüşülüp karara bağlanırdı. Burada her türlü devlet işleri görüşülürdü. Ancak verilen kararlar hakkında son söz sadrazamındı. Sadrazam da padişaha karşı sorumluydu. Ayrıca, olağanüstü durumlarda, yani savaş veya barış ilan etmek ya da yabancı devletlerle anlaşma yapılmasına karar vermek gibi konularda "Meşveret" denilen özel meclisler toplanırdı.

Osmanlı Devleti'nin taşradaki idari teşkilatı toprak düzenine dayanmakta idi. Taşra teşkilatı aşağıdan yukarıya köy, nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştı. İdari teşkilatta en fazla yere sahip birimler kaza ve sancaklardı. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar bulunurdu. Kazaların birleşmesiyle meydana gelen sancaklar, sancakbeyi tarafından idare edilirdi. Sancakların birleşmesiyle ise başında beylerbeyinin bulunduğu eyaletler oluşurdu. Derece itibarıyla en büyük beylerbeyi Rumeli beylerbeyi idi. Ondan sonra Anadolu beylerbeyi gelirdi.

XVI. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil alan Osmanlı eyaletleri salyaneli (yıllıklı) ve salyanesiz (yıllıksız) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Salyaneli eyaletler, geliri doğrudan devlete ait olan, her yıl iltizama verilen topraklara denirdi. Gelirin bir kısmı bölgedeki yöneticilerin maaşı için ayrılırdı. Mısır, Bağdat, Basra, Tunus, Trablusgarp ve Cezayir bu türden eyaletlerdi. Salyanesiz eyaletler ise doğrudan merkeze bağlı olan ve toprağı dirliğe (tımar) verilen eyaletlerdi. Anadolu,

Rumeli, Karaman, Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Kars, Van, Halep ve Şam gibi merkeze yakın eyaletlerdi.

Osmanlı idari teşkilatında, eyalet teşkilatı dışında kalan, bir bakıma iç işlerinde serbest sayılan, ancak devletin yüksek hâkimiyetini kabul etmiş özel statülü hükümetler de bulunuyordu. Kırım, Eflak, Boğdan, Erdel ve Hicaz imtiyazlı eyalet idiler. Bunlar, yerli hanedanlar arasından seçilen ve padişahın uygun gördüğü kimseler tarafından yönetilirdi. Bu hükümetlerden Kırım Hanlığı ve Mekke Emirliği dışındakilerden yıllık belli bir vergi alınırdı.

Osmanlı taşra teşkilatının temelini tımar (dirlik) sistemi oluşturuyordu. Devlet bazı bölgelerin vergi gelirlerini hizmet veya maaş karşılığı olarak askerlere veya devlet görevlilerine ayırıyordu. Bu gelir kaynağına dirlik denirdi. Dirlikler has, zeamet ve tımar olmak üzere üçe ayrılmıştı. Dirlik sisteminde toprağın mülkiyeti devlete, vergisi dirlik sahibine, kullanım hakkı köylüye aitti.

Osmanlı askerî teşkilâtı Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar ve Memlûk askerî teşkilâtlarına benzer özellikler göstermektedir. Genel manasıyla merkeze bağlı her bey kendisine bağlı aşiret kuvvetleriyle savaşa iştirak etmiştir. Kuruluştaki bu sebeple ilk fetihler, beyliğe tâbi aşiret kuvvetleri ile yapılmıştır. Osmanlı Devleti, Rumeli tarafında genişlemeye başlayınca daimî bir orduya ve daha fazla askere ihtiyaç doğmuş, bu da savaşta esir alınan, askerî şartlara uygun Hristiyan çocuklarının kısa bir müddet Türk terbiyesi ile yetiştirilerek yeni bir askerî sınıf meydana getirilmesiyle karşılanmıştır. İşte bu teşkilât Kapıkulu ocağının çekirdeğini teşkil etmiştir. Kapıkulu Piyadeleri; Acemi Oğlanlar, Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Lağımçı ve Humbaracı ocaklarından oluşmaktaydı. Acemi Oğlanlar, devşirme usulüyle toplanan Hristiyan çocuklarından oluşurdu. Bu ocakta gerekli eğitimi aldıktan sonra yeniçeri olurlardı. Yeniçeriler kapıkulu askerlerinin en etkin olanıydı. Yardımcı bir kuvvet olan Cebeciler, ordu için gerekli silahları hazırlayan ve savaş sırasında lojistik destek sağlayan bir birimdi. Humbaracılar havan topları ve seyyar güller yaparlardı.

Osmanlı Devleti'nin eyalet kuvvetlerinin en önemlisi tımarlı sipahilerdi. Osmanlı Devleti'nin en önemli askerî kuvveti olan ve imparatorluk haline gelmesinde başlıca rolü oynayan topraklı veya tımarlı süvari teşkilâtı, daha önceki Türk-İslâm devletlerinde de kurulmuş olup, Osmanlılar bunu daha da geliştirmişler, dirlik sahipleri kendilerine bırakılmış olan toprak mukabili devletin muhafazasını üzerlerine almışlardır.

Osmanlı Beyliği gelişip denizden kıyı sahibi olduğu zaman, komşu Türk beyliklerinden Karesi Beyliği gemilerinden faydalanmıştır. Nitekim Rumeli'ye bu beyliğin gemileriyle geçmiştir. Bununla

birlikte Osmanlıların ilk zamanlarda küçük de olsa Karamürsel, Edincik ve İzmit'te tersane kurdukları tespit edilmektedir. Gelibolu'nun alınmasından sonra ise (1390) burada bir tersane kurarak denizcilik yolunda ilk adım atılmıştı. Fatih döneminde güçlü bir donanma yapıldı. Osmanlı donanması, Kanuni döneminde, Akdeniz'de en büyük deniz gücü haline geldi. Devlet, güçlü donanması sayesinde Akdeniz ve Karadeniz egemenliğini uzun süre elinde tuttu. Tersane-i Amire, dönemin koşullarına göre hayli gelişmiş bir yapıdaydı. Donanma komutanına Kaptan-ı Derya, askerlerine ise Levent denirdi

II. Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri

XV. ve XVI. yüzyıllarda en görkemli devrini yaşayan ve üç kıta üzerinde yayılarak çok geniş sınırlara ulaşan Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonlarına doğru giderek büyüyen bir gerileme dönemine girdi. Bu gerileme, başlangıçtaki duraklamadan sonra yıllar geçtikçe hızlanmış, artık devlet toprak kaybetmeye, sınırları daralmaya, nüfus azalmaya, ekonomik güç zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, ağır mağlubiyetlere uğrayıp yüzyıllar boyu kazandığı toprakları hızla kaybetmesi üzerine bu gerilemeye karşı çözüm yolları aradı. Ancak bu gerileme süreci devletin Avrupa orduları karşısında birbirini takip eden yenilgiler alması ile ortaya çıkınca, ilk zamanlar gerilemenin sebepleri de askeri alanda ki yetersizlikler olarak görüldü. Devlet adamları, Batı'daki gelişmelere ayak uydurulmadıkça, özellikle orduyu Batı'nın yeni savaş teknikleri ile donatıp, onların metotları ile eğitmedikçe, yükselmenin hatta ayakta durmanın imkânı olmayacağı sonucuna vardılar. Öncelikle askeri alanda başlatılan yenilik hareketlerinin, Tanzimat dönemi ile birlikte diğer alanlara da kaydırılmasına rağmen, devlet içine düştüğü zor durumdan kurtarılamamış ve yapılan yenilik hareketleri de sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş sürecine girmesine sebep olan etkenler zaman içinde daha belirgin bir hal almış, bu sebepler iç ve dış sebepler olarak sınıflandırılmıştır.

A. İç Sebepler

Osmanlı Devleti'nin gerilemesine ve daha sonrada çöküşüne sebep olarak gösterilen siyasi, idari, askeri ve sosyal alandaki bozulmalar birbiriyle çok ilgilidir. Bu bozulmalar birbirlerinden ayrı olarak ele alınamayacağı gibi aynı zamanda birbirilerine sebep teşkil etmektedirler. Devletin pek çok alanda geri kalması ve çöküşünü hızlandırmasında etkili olan iç sebeplerin başında merkezi yönetim sisteminde meydana gelen bozukluklar sayılıyordu. Bunu, askeri sistemin bozulması, ekonomik sistemin bozulması, eğitim ve adalet sistemindeki bozulmalar ile sosyal alandaki bozulmalar takip ediyordu.

İç nedenlerin başında merkezdeki yönetici kadrosunun bozulması gelmektedir. Hanedanın en büyük erkeğinin tahta geçirilmesini öngören, Ekber sisteminin getirilmesi ile taht kavgaları önlenerek devletin iç bunalıma itilmesi önlenmiştir. Ancak bu sistem yetersiz hanedan üyelerinin de devletin başına geçmesine yol açmıştır. Tahta çıkan padişahlar devlet işlerine ilgisiz kalmışlar ve ordunun başında seferlere çıkmamaya başlamışlardı. Şehzadelerin sancaklara gönderilmemesi, sarayda tutulması, devlet işlerinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmayan, devleti yönetme alışkanlığından uzak, deneyimsiz padişahların ülkeyi kötü yönetmelerine neden olmuştur. Bu durum ise padişahların tecrübesizliğinden yararlanan saray kadınlarının ve ağalarının devlet yönetiminde etkili olmalarına yol açmıştır. Devleti iyi yönetemeyen, yetersiz padişahların yönetime gelmesi de, yukarıdan-aşağıya doğru mülki idarenin tüm kademelerinde bozulmaya yol açmıştır. En küçük memuriyetten, en büyüğüne kadar bütün kamu görevleri alınıp, satılır ve rüşvetle el değiştirir duruma gelmiştir.

Askeri sistemdeki bozukluklar da son derece dikkat çekicidir. III. Murat döneminden itibaren kapıkulu ocaklarına kanunlara aykırı asker alınarak sayılarının artırılması, Yeniçerilerin geçim sıkıntısını ileri sürerek askerlik dışında işlerle uğraşmaları Osmanlı askeri sisteminde bozulmalara yol açmıştır. Gerileme döneminden itibaren her iki askeri güç de çağın gerektirdiği yeniliklere ayak uyduramamış, bunun sonucunda Osmanlı ordusu eski savaş gücünü yitirmiş, disiplinsiz, yeniliklere tavır alan bir insan topluluğu görünümüne bürünmüştür. Tımarlı Sipahi Sistemi'nin bozulmasında ise, bu teşkilatla doğrudan ilgili olan ve "dirlik" olarak adlandırılan toprak sisteminin bozulması etkili olmuştur. Bir hizmet karşılığı verilen dirliklerin hakkı olanlarla değil de iltimasla rastgele şahıslara verilmesi tımarlı sipahi sisteminin de bozulmasına yol açmıştır. Osmanlı donanması ise XVII. yüzyılda gerilemeye başlamış, Avrupa'daki gemi teknolojisine ayak uyduramayan donanma XIX. yüzyılda büyük ölçüde çökmüştür.

Devletin çöküş nedenlerinin en önemlilerinden biri de ekonomik yapının bozulmasıdır. Coğrafi keşifler sonucu dünya ticaret yollarının değişmesi, Osmanlı Devleti'nin daha önce elinde tuttuğu ticari avantajları kaybetmesine yol açtı. Osmanlı Devleti gümrük gelirlerini büyük ölçüde kaybetti. Başlangıçta Fransa'ya daha sonra diğer Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlar Osmanlı Devleti aleyhinde gelişme gösterdi. Kapitülasyonlar yolu ile yabancı malların ülkeye serbestçe sokulması, sanayinin gelişmesini önlemiş, ülkedeki yerli üretim hızla azalırken devlet dışa bağımlı duruma gelmişti. Sömürgelerden Avrupa'ya yüklü miktarda altın ve gümüş akışı, bu madenlerin bir miktarının Osmanlı ülkesine girmesi paranın değerini düşmesine ve enflasyonun artmasına yol açmıştı. Osmanlı ekonomik yapısının aksamasına sebep olan en önemli faktörlerden biri de tımar sisteminin bozulmasıdır. Bu durum tarım faaliyetlerinin aksamasına ve devletin vergi kaybına

uğramasına sebep oldu. Kaybedilen savaşlar sonucunda ödenmek zorunda kalınan tazminatlar ve askeri giderler, artan rüşvet ve suiistimal olayları, saray masraflarının artması gibi nedenler de ekonomik sistemin bozulmasında etkili rol oynamıştı.

Ülkedeki eğitim ve öğretim faaliyetleri çağın gereklerine ayak uyduramaz hale gelmişti. Yükselme Devri'nin devlet adamlarını ve devlet kadrolarını yetiştiren Osmanlı İlmiye Teşkilatı XVIII. ve XIX. yüzyıllara gelindiğinde çok farklı bir mahiyet almış, Avrupa'daki ilmi gelişmeleri takip edemediği gibi, zamanla ilimle uğraşmayan bir kurum haline gelmiş, buna paralel olarak siyasetle meşgul olmaya başlamıştır. Yönetim bakımından da eğitim kurumları arasında bir bütünlük yoktu. Bu duruma azınlık ve yabancı okulları ile ilgili problemler de eklenmişti.

"Adalet" olgusuna büyük önem veren Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adalet mekanizmasında bozulmalar meydana gelmeye başladı. Osmanlı devlet anlayışının ana ilkesi adalet idi. Adaletin gereğince etkin olamaması bir süre sonra devlet kademelerinde rüşvetin artmasına, muhtelif görevlere tayin edilen şahısların halkın menfaatinden çok kendi çıkarlarını gözetmelerine, hak ve hukukun geri plana atılmasına sebep olmuştur. Bu sürecin farkına varıldığı zaman çeşitli ıslah çalışmaları yapılmış ise de bu durumu düzeltmek o kadar kolay olmamıştır. Zira yapılan düzenlemeler, halka indirgenmeyip daha çok devletin belli kademelerinde gerçekleştiği için bir süre sonra toplumda çatışmalar baş göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde gerileme ve çöküşün iç nedenleri sadece bunlardan ibaret değildi. Başlıca sebeplerden biri de Osmanlı toplum yapısından kaynaklanan sorunlardı. Osmanlı Devleti'nin idaresi altında değişik din ve milliyetlere mensup topluluklar yaşamaktaydı. Osmanlı idaresi altındaki bu toplulukların her biri devletin refah ve adaletinden istifade ederek yaşamaktan memnundu. Ancak Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik fikrinin etkisi ve diğer devletlerin kışkırtması ile önce Balkan milletleri daha sonra da azınlıklar arasında bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin içten çökertilmesinde etkili olmuşlardır. Devletin gerileme sürecine girmesi ile başlayan aksaklıklardan Müslüman tebaada rahatsız idi. Bu rahatsızlıklar Anadolu'da iç isyanların ortaya çıkmasına neden oldu. İsyanların bastırılması için gösterilen çabalar devleti yıpratmış ve otoritenin zayıflamasına yol açmıştır. Tımar sisteminin bozulması, tarım faaliyetlerinin aksamasına, toprakların ekilemeyip boş kalmasına sebep olmuştu. XVII. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin nüfusları hızla artmış, bu durum şehirlerde işsizliğe ve güvenliğin bozulmasına neden olmuştur.

B. Dış Sebepler

Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş nedenleri arasında devletlerarası ilişkiler ile dış dünyada meydana gelen gelişmeler de etkili olmuştur. Dış sebeplerin başında Osmanlı Devleti'nin doğal sınırlarına ulaşmış olması geliyordu. Osmanlı Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra hızla yükselerek çağının en güçlü devletlerinden biri olmuş, üç kıtaya yayılarak toprak bütünlüğü bakımından da bir hayli genişlemişti. Doğuda Azerbaycan, İran dağları, Hazar Denizi'ne kadar genişlemiş, güneyde Umman Denizi'ne kadar uzanmıştı. Kuzey Afrika tamamen alınmıştı. Kuzeyde Karadeniz kıyıları ve Kırım Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. Batıda Adriyatik ve Yunan Denizi'ne kadar genişlemiş, Viyana önlerine kadar gidilmişti. Osmanlı Devleti artık güçlü rakiplerle karşı karşıya kalmış, yeni fetihler gerçekleştirememiş ve savaşlar artık bir gelir kaynağı olmaktan çıkmıştı. Dolayısıyla bu dönemde başlayan yeni savaşlar Osmanlı Devleti için bir gelir kaynağı olmaktan çok, ağır bir yük olarak hissedilmişti.

Dünyanın önemli ticaret yollarını kendi kontrolü altında bulunduran Osmanlı Devleti ekonomik açıdan da güçlüydü. İki yüz yıla yakın süren Haçlı Seferleri, İslam dünyasındaki bolluğu ve refahı, Avrupa'nın daha yakından tanımasına imkân sağladı. Bu zenginliklere kavuşmak isteyen Avrupalılar yeni icatlara yöneldiler. Pusulanın bulunması ve gemi yapım tekniğinin geliştirilmesi sayesinde açık denizlere kolaylıkla açılan Avrupalı denizciler XV. yüzyılda Hint ticaretinde söz sahibi olmak, Akdeniz ve Asya'daki diğer ticari araçları ortadan kaldırmak için yeni yollar aradılar. Sonuçta Portekiz ve İspanyol denizcileri Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a varmayı diğer taraftan da Amerika'yı bulmayı başardılar. Böylece Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında olan Baharat ve İpek yolları eski önemini kaybetti, bu durum Osmanlı Devleti'nin ekonomik üstünlüğünü yitirmesine yol açmıştır. Yeni keşfedilen yerlerden getirilen tütün, pamuk gibi yeni tür bitkiler Avrupa'daki tarım kesimine yeni üretim kaynakları sağladı. Bunun yanı sıra Amerika kıtasının keşfedilmesi, buradaki yer altı zenginliklerinin Avrupa'ya aktarılması Osmanlı Devleti'nin para düzenini bozmuştur. Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin ticari üstünlüğünün Avrupa karşısında kaybedilmesine neden olacaktır. Coğrafi keşiflerle maddi zenginliklere kavuşan Avrupalılar fikir alanındaki gelişmelerle Rönesans ve Reform hareketlerini başlatmışlardı. Avrupa'da oluşan Rönesans ve Reform hareketlerinin Osmanlı Devleti'nde pek etkisi olmamış, Batı Avrupa'daki ekonomik ve fikri gelişmelerden bütünüyle uzak kalmıştı.

XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki gelişmelere ve özgür düşünme anlayışına paralel olarak bilim ve teknolojinin gelişmesi sanayi devrimine giden yolları açmıştır. Sanayi İnkılâbı, en basit şekli ile el araçlarının yerine makinenin geçmesidir. Geniş bir tanımlama ile buhar kuvvetinin sanayiye uygulanması, buharla işleyen makinelerin çoğalması ve dolayısıyla az zamanda çok mal üreten fabrikalaşmanın başlaması ile sanayi ve ticaret dünyasında büyük değişikliklerin olmasıdır. Bu

gelişim, İngiltere’de özellikle dokuma sanayinde ortaya çıkmış, diğer alanları da kapsayacak şekilde öteki Avrupa ülkelerine yayılmıştı. Batıda Sanayi Devrimi ile gelişen üretim kaynaklarına karşın Osmanlı Devleti’nde sanayileşme çabalarının olmaması ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemiş ve dışa olan bağımlılığı artırmıştır. Sanayi Devriminin baskısı özellikle XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı ekonomisinde tahrip edici etkisini göstermiştir. İngiltere ile 1838’de imzalanan ticaret sözleşmesi ile Avrupa malı ürünler ucuz ve bol miktarda Osmanlı pazarına girerken, Osmanlı ülkesindeki hammadde daha ucuza yurt dışına çıkarılmış, bu da yerli sanayiinin gelişmesini engellemiştir. Dış borçlanma, para basma gibi yöntemlerle sorunların çözülebileceğine inanılmış, dış borçlanma devleti iflasla karşı karşıya bırakmıştır. 1881’de Muharrem Kararnamesi ilan edilmiştir. Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) adı altında Osmanlı Devleti’ni iktisadi ve mali bakımdan bağımsızlıktan yoksun bırakan, bütün kaynaklarını denetleyen bir sistem kurulmuştur.

Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan Nasyonalizm (Milliyetçilik) kavramı, çok milletli devletlerin parçalanmalarına yol açmıştır. Milliyetçilikten en çok etkilenen devletlerden biri de Osmanlı Devleti’dir. Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik anlayışı Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkları harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti’ni çökertmek isteyen dış güçlerin kışkırtmaları sonucu Sırlar, Rumlar, Bulgarlar, Romenler ayaklanmışlardır. Onların bu isyanları devleti çok güç durumlara sokmuştur. Bu ayaklanmaları bastırmak Osmanlı Devleti’ni ekonomik yönden sarstığı gibi, siyasi açıdan da büyük devletlerin Osmanlıların iç işlerine karışmalarına yol açmıştır. Bu milletlerin önce özerklik, daha sonra da bağımsızlıklarını kazanmaları, Osmanlı Devleti’nin giderek küçülmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin çöküşüne sebep olan dış etkiler bakımından en önemli faktörlerden biri de Rusya’nın Osmanlı Devleti aleyhindeki idealleri ve izlediği politikalarıdır. XVIII. yüzyılda Avrupa sahnesine çıkan güçlü devletlerden biri de Rusya idi. Rusların ünlü Çarı I. Petro Rusya’yı modernleştirmek, Baltık ve Karadeniz’e açılarak sıcak denizlere inmek, Balkanlara tesir etmek emelini ortaya koymuştu. Bu açıdan Rusya için Osmanlı Devleti içindeki Ortodoksların himayesi ve boğazlara inme amaçlarının kesiştiği İstanbul’un ele geçirilmesi en önemli hedef haline gelmişti. Rusya’nın bu politikası Osmanlı Devleti’ni olumsuz yönde etkilemiş, hemen hemen her on yılda bir tekrarlanan Osmanlı-Rus savaşları devleti güçsüz bırakıp, ekonomik yönden de ağır kayıplara uğratmıştır.

III. Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde çöküşü durdurmak ve devleti yeniden eski gücüne kavuşturmak için yapılan çalışmalar Gelenekçi Zihniyetle Yapılan Yenilikler ve Batılı Tarzda Yapılan Yenilikler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

A. Gelenekçi Zihniyetle Yapılan Yenilikler

Osmanlı Devleti yükseliş devrinin ardından XVI. yüzyılın sonlarında bir buhran devrine girdi. Avrupa'ya karşı olan üstün konumunu kaybetmeye başladığı gibi, devletin koyduğu prensiplerde ve kanunlarda bozulmalar meydana geldi. Sıkıntıların had safhaya çıktığı XVII. yüzyıl başlarında birtakım ıslahatlar yapılması gündeme geldi. Bu dönemde yapılan ıslahatlarda, problemlere devletin kendi iç dinamikleri çerçevesinde çözümler bulma düşüncesi hakimdir.

Sistemin üstünlüğüne ve değişmezliğine olan inanç, düzende değişiklik yapmak yerine, onu korumayı ön plana çıkardı. Nitekim yaşanan sıkıntıların sebeplerinin gösterildiği ve çözüm yollarının tavsiye edildiği eserlerde, eski parlak dönemin özlemleri ve o yılların uygulamalarının çözüm yolu olduğu belirtilmektedir. Osmanlı tarihinin bir döneminde devlet teşkilatının ve toplum yapısının mükemmel bir halde bulunduğu, o zamanlar sıkıca riayet edilen "Kanun-ı Kadim"e uyulmadığı için düzenin bozulduğu ileri sürülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ıslahatlara ilk teşebbüs eden padişah Sultan II. Osman (Genç) olmuştur. Yeniçeri ocağını kaldırarak yerine milli ve düzenli bir ordu kurmak istemiş ancak bunu hayatiyla ödemiştir. Sultan IV. Murad ise Koçi Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda ıslahatlar yaptı. Önce kendi otoritesini kabul ettirdi. Halka zulüm yapan zorbaları ağır bir biçimde cezalandırdı. Yeniçerileri disiplin altına aldı. Tımar sistemine işlerlik kazandırıldı. Yapılan yoklamalarla görev yapmayan tımarlı sipahiler azledildi. Yolsuzluk önlendi, güvenlik sağlandı. Adaletnameler yayınlayarak halkın korunmasına yönelik tedbirler alındı. Fakat bu tedbirler geçici bir süre etkili olup, devamlı bir çözüm getirmedi.

XVII. yüzyılda yaşamış olan bir başka bilim ve fikir adamı Katip Çelebi (1609-1658) ise meseleyi önceki yazarlardan daha geniş bir açıdan ele almıştır. I. Mustafa, IV. Murat ve Sultan İbrahim devirlerinde yaşamış olan Katip Çelebi, bir ıslahat raporu hazırlamıştı. Önceki yazarlardan farklı olarak, problemlere çözüm bulabilmek için devletin ve toplumun genel niteliğinin bilinmesi, sıkıntıların kaynağına inilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Sadarete gelen Köprülü ailesi zamanında ise devlet işlerinin ve toplumun düzene girdiği görülmektedir. Köprülüler eski düzeni canlandırmak yerine, meselelere pratik çözüm yolları

getirdiler. Özel olarak ticaret ve tarımı teşvik amacıyla birtakım tedbirler aldılar; ticari faaliyetler kolaylaştırıldı, vergiler düşürüldü. Ekonomide yaşanan iyileşme siyasi alanda da kendini gösterdi. 1669'da Girit'in fethi tamamlandı, 1681'de imzalanan Osmanlı-Rus barışı ile devletin kuzey bölgeleri de güvenlik altına alındı. Bu başarılar Osmanlı yöneticilerinin bazılarında eski geleneğe uygun olarak, fetihler yapılması fikrini uyandırdı. Osmanlı orduları 1683 yılında Viyana kapılarına ikinci defa dayandı. Ancak bütün Avrupa Viyana'nın yardımına koştu ve Osmanlı ordusu yenilerek geri çekildi. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk defa düşmanlarına toprak bıraktı. Bu durum Osmanlı kamuoyunda derin bir tesir meydana getirdi. Hristiyan Avrupa ülkelerinin askerlik ve maddi alanda, İslam alemine üstünlük sağladıkları açıkça idrak edildi. Artık devletin kanunnamelere uygun şekilde düzenlenmesinin yeterli olmadığı anlaşıldı. Bundan sonra Osmanlı yöneticileri, batı ile daha fazla ilgilenmeye ve Avrupa ile ilişkilerde barış siyasetine önem vermeye başladılar.

B. Batılı Tarzda Yapılan Yenilikler

1. Lale Devri

Osmanlı Devleti'nin yüzünü batıya çevirip Avrupa tarzında ilk ıslahatlar yaptığı dönem, 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona eren Lale Devri'dir. Çoğu tarihçi tarafından bir zevk ve eğlence devri olarak görülen Lale Devri bazı alanlarda gelişmelerin ve yeniliklerin olduğu, savaşların yapılmadığı bir barış devri olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Lale Devri'nde Osmanlı Devleti adına görülen en önemli gelişmelerden birisi çeşitli Avrupa devletlerinde geçici olarak elçiliklerin açılması ve bu ülkelere ilk olarak eğitim için öğrencilerin gönderilmesi olmuştur. Bu dönemde Avrupa'ya gönderilen elçiler arasında Yirmisekiz Mehmet Çelebi en önemlilerinden bir tanesidir. Damat İbrahim Paşa tarafından Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'ye verilen talimatta Fransa'nın medeniyet ve eğitim araçlarını iyice tetkik ettikten sonra uygulanabilir olanları rapor etmesi istenmişti. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin dönüşünde padişaha sunduğu raporda, sokaklarda, dükkânlarda, hastanelerde, hayvanat bahçelerinde gördüklerini de anlatmış ve özellikle de Fransız askeri okulları ve eğitim alanları üzerinde durmuştur.

Paris'ten dönen Mehmet Çelebi'nin oğlu Mehmet Sait Efendi de matbaanın kurulmasında büyük rol oynamıştır. Sait Efendi Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu raporda matbaanın Osmanlı ülkesinde mutlaka kurulması gerektiği de belirtilmekteydi. Bunun üzerine matbaanın kurulması ve

işletilmesi için bir Macar dönmesi olan İbrahim Müteferrika görevlendirildi. İbrahim Müteferrika, Sait Mehmet Efendi'nin de yardımıyla İstanbul'daki Sultan Selim mahallesindeki evinde ilk Türk matbaasını kurdu. 1727 yılında açılan bu matbaa aynı zamanda ilk defa Türkçe eser basan matbaa olarak da tarihe geçmekteydi. İstanbul da kurulan bu matbaada ilk basılan eserler haritalar oldu. İbrahim Müteferrika'nın Osmanlı ülkesinde matbaayı kurması birtakım yeni gelişmeleri de beraberinde getirmişti. Özellikle Osmanlı devlet adamlarının gözlerini dünyaya çevirmesinde son derece mühim bir yeri olan matbaanın kurulması aynı zamanda da birçok eserin basılmasını ve yeni ilmi gelişmelerin sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

Lale Devri'nde matbaanın kurulması yanında yaşanan bir diğer bilimsel gelişme de bir Tercüme Heyeti'nin kurulmuş olmasıdır. İlim, fikir ve edebiyat adamlarından kurulan bu tercüme heyeti devamlı olarak toplanarak Doğu ve Batı dillerinden tercümeler yapmıştır. Bu dönemde Fransızcadan Türkçeye ilk defa bazı eserler çevrildiği gibi bazı Türkçe eserlerin de Fransızcaya tercüme edilerek basıldığı görülmektedir.

Lale Devri'nde Osmanlı Devleti'nin ekonomik kaynaklarını tüketen savaşlar ve çarpışmalar son bulurken bu barış döneminde çeşitli Avrupa Devletleri'nde kurulan elçilikler sayesinde bu devletler ile kültür alışverişi güçlenmiştir. Bu dönemde Avrupa'da Türk tarzı moda olurken, Osmanlı süsleme sanatlarında ve diğer sanat alanlarında da Avrupalı motifler Osmanlı sanatına girmiştir. Nitekim bu dönemde özellikle Fransa ve Avusturya köşklerinden ilham alınarak, Boğaz ve Haliç'in kıyıları boyunca inşa edilen yalılar ve şairler, müzisyenlerin katıldığı eğlencelere mekân olmuştur.

Bu devirde tersanenin ve ordunun düzeltilmesine de önem verilmiş, tulumbacılar ilk itfaiye teşkilatı haline getirilmiştir. Askeri ıslahatla ilgili 1717 sonlarında İstanbul'a gelmiş bulunan De Rochefort isimli bir Fransız "Bab-ı Ali Hizmetinde Bir Fen Kıtası Kurulması Üzerine Tasarı" adıyla bir proje sunmuştur. Ordunun durumunun düzeltilmesini amaçlayan bu projenin uygulanma imkânı olmamıştır. 1727'de Üsküdar'da açılan ve Avrupa usulü askeri eğitim vermeyi amaçlayan Hendesehane bu alanda bir ilk teşkil etmektedir. Tekfur Sarayı'nda açılan çini imalathanesinin yanı sıra, kumaş dokuma fabrikası ile Yalova'da bir kâğıt fabrikasının kurulması da bu devirde meydana gelmiştir.

Bu yenilik dönemi 1730 tarihinde Patrona Halil ayaklanması ile sona erdirilmiştir. Bu olayla Lale Devri'ne son veren isyancılar aynı zamanda padişah III. Ahmet devrine de son vermişlerdir.

2. III. Selim Dönemi (1789-1807) Yenilikleri

Osmanlı Devleti'nde ilk ciddî reform girişiminin yapılmaya çalışıldığı III. Selim dönemi (1789-1807), II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerine zemin hazırlaması bakımından son derece önemlidir. III. Selim'in ıslahat çabası, sadece askerî ıslahatların genişlemesi açısından değil, aynı zamanda çok yönlü reform girişimlerinin başlangıcı olması açısından da ayrı bir anlam taşır.

III. Selim iktidar ve otoriteyi eline aldığı ilk iş olarak devrin seçkin devlet adamlarından, Ulemâ ve Ayandan reform hakkındaki düşüncelerini layihalarla ifade etmelerini istemiştir (1792). Başta Sadrazam olmak üzere yirmi iki layiha sunulmuştur. Bu layihalardan çıkan sonuçlardan Padişah, Batı temelinde yeni bir ordu kurulmasını kararlaştırmıştır. III. Selim, döneminde kötü durumda olan devleti düzeltmek istiyordu. Öncelikle orduyu ıslah ile işe başlayarak Yeniçeri Ocağı'na dokunulmamak üzere Nizâm-ı Cedîd adında yeni bir ordu kurmayı hedefledi. Böylece, Şubat 1793'te Bostancı Ocağı'na bağlı olarak Nizam-ı Cedit Ocağını kurdu. Tanzimat'ın hazırlanmasında büyük rol oynamış olan Nizam-ı Cedîd (Yeni, "modern" Düzen) dar ve geniş olmak üzere iki durumu ifade etmektedir. Birincisi, yani dar anlamda III. Selim devrinde Avrupa usulüyle yetiştirilmek istenen talimli askeri orduyu, ikincisi, yani geniş anlamda ise III. Selim'in Yeniçerileri kaldırmak, Ulemâ'nın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için teşebbüs ettiği yenilik hareketlerinin bütününe ifade etmektedir.

Bu ordunun finansmanı için 1 Mart 1793'te İrad-ı Cedit Hazinesini oluşturdu. Nizam-ı Cedit'teki en büyük yenilik Türk gençlerinden oluşuyor olmasıydı. Yeniçerilerden fazla maaş veriliyor, askeri bazı vergilerden muaf tutuluyorlardı. Bu ordunun batılı tarzda organizasyonu ve eğitimi için Avrupa'dan insanlar getirilip istihdam edildi. III. Selim ordu ile ilgili olarak Kumbarahâne (1792) ile Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun (Kara Harp Okulu-1794) okullarını açmış, Batılı uzmanlardan özellikle Fransızlardan yararlanma yolunu seçmiştir. III. Selim donanmayı da yeni baştan düzenleyerek XVII. yüzyıldan beri gelen gerilemeyi durdurdu. Modern Osmanlı denizciliğinin kurucusu olan Küçük Hüseyin Paşa'yı Kaptan-ı Deryalığa getirdi. Yeni gemiler inşa ettirdi. Çanakkale'de dâhil olmak üzere 15 tersaneyi yeniden kurdurdu.

III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedît kapsamı çerçevesinde daha sonraki dönemleri etkileyecek önemli olaylardan biri, yeni kurulan ordu çerçevesinde Fransız öğretmen, uzman ve yöntemlerinden yararlanılarak, Osmanlı'da Batı'ya dönük bir aydın tipinin doğmaya başlamasıdır. Gerek askerî, gerekse askerî olmayan aydın tipi, III. Selim döneminde oluşmaya başlamıştır.

Bu dönemde Osmanlı sınırları 28 ile bölündü. Böylece Osmanlı, Anadolu ve Rumeli olarak iki eyalet ve 28 il haline geldi. III. Selim 28 il uygulamasından sonra bir nizamname yayınlarak bu illerde çalıştırılacak kişilerin hangi niteliklere haiz olması gerektiğini belirtti. III. Selim Vüzera Nizamnamesi'nden sonra devlet adamları için hangi hediyeğin rüşvet olup olamayacağını belirten bir nizamname daha yayınlamıştır. III. Selim çok sık bir şekilde taşra yöneticilerine adaletnameler göndererek halka zulüm yapılmaması, adalet ve merhametin elden bırakılmaması konusunda onları uyarmıştır.

III. Selim döneminde Avrupa'da daimi elçiliklerin kurulmaya başlanmıştır. 21 Aralık 1793'te ilk olarak Londra'ya Yusuf Agâh Efendi daimi elçi olarak gönderildi. 1795'te Prusya ve Avusturya'ya daimi elçiler gönderildi. III. Selim göndermiş olduğu bu elçilerden gittikleri devletlerde kurumsal olarak neler yaptıklarını, ne gibi değişiklikler olduğunu bildirmelerini istemiştir.

III. Selim döneminin yenilikler açısından önemli bir yönü de giyim, kuşam, sanat, müzik, örf ve adetler, edebiyat vb. alanlarda gündelik hayatta yenilikler oluşması ve batılılaşmanın bu alanlarda görülmeye başlamasıdır. Özellikle büyük şehirlerde kadınların kıyafetlerinde örf ve adetler değişmeye başlamıştır. III. Selim döneminde gerçekleştirilen önemli çabalardan biri de dil alanındadır. Bu dönemde yapılan çevirilerle dilde meydana gelen değişim kıvılcımları dikkat çekmektedir. III. Selim zamanında Mütercim Asım'ın Farsçadan yaptığı lügat çevirisi, Türkçe açısından mühim bir gelişmedir.

III. Selim'in yaptığı reformlara karşı olanlar Nizam-ı Cedit'in kaldırılmasını ve bir süre sonra da III. Selim'in tahtan indirilmesini sağladılar. 1807'de III. Selim tahttan çekildi, yerine IV. Mustafa padişah oldu. III. Selim'in tahttan indirilmesi, Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabalarının önünü kesememiştir. Daha sonraki padişahlar zamanında devleti tekrar eski gücüne tekrar kavuşturmak amacıyla reform hareketleri daha da hızlanarak devam ettiği görülmektedir.

3. II. Mahmut Dönemi (1808-1839) Yenilikleri

II. Mahmut tahta geçtiğinde devletin otoritesi sarsılmış ve devlet zayıf düşmüştü. II. Mahmut'un ilk sadrazamı olan ve IV. Mustafa'yı tahttan indirerek kendisini tahta geçiren kişi olan Alemdar Mustafa Paşa devletin otoritesini yeniden kurmak için çabalara girişti. Bu amaçla Alemdar Mustafa Paşa ilk iş olarak Rumeli ve Anadolu'daki ayanları İstanbul'da toplayarak onlarla Sened-i İttifak adında bir anlaşmaya vardı. Bu senet bir taraftan padişahın, diğer taraftan da ayan ve beylerin karşılıklı taahhütlerini ihtiva ediyordu. Buna göre, her iki taraf da, ülkenin iyi bir şekilde yönetilmesi için çaba harcayacak ve yenilik hareketlerinin gerçekleşmesine çalışacaklardı.

II. Mahmut, sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa'nın önerisi üzerine Sekban-ı Cedit adıyla yeni bir askerî ocak kurdu. Ancak, Yeniçerilerin isyanı sonucu Alemdar Mustafa Paşa öldürülünce bu ocak kaldırıldı. II. Mahmut bir deneme daha da yaparak yeniçerilerden Eşkinci Ocağı adıyla askerî bir birlik kurdu. Yeniçerilerin ayaklanmasıyla bu ocak da kaldırıldı. II. Mahmut, ulemanın ve Yeniçeri Ocağı'nın baskıları dolayısıyla hiçbir yenileşme çabasına girişemeyeceğini anlamıştı. Bunun üzerine 1826'da Yeniçeriler tarafından çıkarılan bir ayaklanma ile Yeniçeri Ocağı etkisiz duruma sokuldu. Osmanlı tarihinde bu olaya Vaka-yı Hayriye (Hayırlı Olay) denildi. II. Mahmut Yeniçeri ordusunun yerine Avrupa usulünde yetiştirilmek üzere Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurdu. Yeni orduya asker sağlanması 1826 yılı sonunda çıkarılan bir nizamname ile düzene kondu. Askerlerin eğitimi için Avrupa'dan ve Mısır'dan subaylar getirtildi. Alman Feldmareşal H. Von Moltke getirilen subayların arasındaydı. Askerlik alanındaki yenilikleri sağlamlaştırmak için, Harp Okulu ve Tıp Okulu kuruldu. Avrupa'ya ilk kez askerî eğitim için öğrenci gönderildi.

II. Mahmut merkezî otoriteyi sağlamak için harekete geçti, devlet kurumlarında yeni düzenlemeler yaptı. Divan sistemi kaldırılarak, yerine nazırlık (bakanlıklar) kuruldu. Nazırların bir araya gelip görüştüğü Meclis-i Vükela açıldı. Sadrazam ve şeyhülislâmda toplanan yetkiler, nazırlar (bakanlar) arasında paylaştırıldı. Sadrazamın adı başvekil (başbakan) olarak değiştirildi. Devlet memurlukları Dâhiliye (İçişleri) ve Hariciye (Dışişleri) olmak üzere iki bölüme ayrıldı. Devlet memurları maaşlı hâle getirildi. İktisat Nezareti kuruldu. İstanbul'da belediye güvenlik ve vergi toplama görevleri bu nezarete verildi. Kadıların rüşvet ve görevlerini kötüye kullanmalarına karşı ceza kanunnamesi ile memurlara ait kanunnameler yayınlandı. Kişinin malına devletçe el konulması (müsadere) geleneği kaldırıldı. Böylece devlet tarafından özel mülkiyet güvence altına alındı.

Devlet erkânının nasıl giyineceğine dair bir kanunname çıkartıldı. Buna göre, Devlet dairelerinde çalışanlara fes, ceket, pantolon giyme zorunluluğu getirildi. Bizzat padişah sakalını keserek batılı kıyafeti ile tebaasına örnek oldu. Anadolu ve Rumeli'de ilk kez 1831'de nüfus sayımı yapıldı. Askerî amaçla yapıldığı için yalnızca erkekler sayıldı. Bu sırada vergilerin düzgün toplanabilmesi için mülk sayımı da yapıldı. Devletin yaptığı işlerden halkı haberdar etmek için aynı yıl ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekayi çıkarıldı.

II. Mahmut Döneminde eğitime de önem verilerek, yeni okullar açıldı. İstanbul'da ilköğretim zorunlu hâle getirildi. Yüksek okullara öğrenci yetiştirmesi için rüştiye adı verilen okullar açıldı. Sivil memur yetiştirmeyi amaçlayan Mekteb-i Maarif-i Adliye kuruldu. Yeni orduya Avrupa harp

sanatını bilen piyade ve süvari subaylarının yetiştirilmesi için 1834 yılında İstanbul'da Mekteb-i Umumi Harbiye öğretime açıldı. II. Mahmut'un sağlık alanındaki reformları da dikkat çekicidir. 1827 yılında ordunun doktor ve cerrah ihtiyacını karşılamak için Tıphane-i Amire açıldı. Veba ve kolera salgınları için 1838'de Avusturya'dan getirilen uzmanların yardımıyla İstanbul yakınlarında bir karantina merkezi kuruldu.

Yabancı dilden çeviriler yapmak için 1833'te tercüme odası kuruldu. Devletin dış ülkelerle olan resmi yazışmaları yürütmek yanında, söz konusu odada yabancı dil bilen memurlar yetiştirilecekti. Ertesi yıl Avrupa'da Osmanlı ikamet elçilikleri yeniden kuruldu. Posta örgütü oluşturuldu. 1834'te de Üsküdar'dan İzmit'e kadar ilk posta yolu hizmete kondu. Yurt dışına yapılacak geziler için pasaport zorunluluğu getirildi. Polis örgütü kuruldu.

II. Mahmut ıslahatçı Osmanlı padişahları arasında en başarılı olanı sayılır. Bu dönem yenilikleri Osmanlı toplumuna büyük faydalar sağlamıştır. Fakat II. Mahmut daha önceki tecrübeleri gördüğü için köklü bir programa cesaret edememiş, kendi mutlak otoritesinin sınırlanmasına da hiç yanaşmamıştır.

4. Tanzimat Dönemi (1839-1876) Yenilikleri

Sultan II. Mahmut'un başlattığı yenilikler dizisinin bir devamı olarak kabul edilen Tanzimat Dönemi, 3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunarak ilan edilen "Gülhane Hatt-ı Hümayun"u ile başlayıp I.Meşrutiyet'in ilan edildiği 1876 yılına kadar devam etmektedir.

a. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)

Sultan II. Mahmut'un ölümünden sonra yerine geçen, genç padişah Abdülmecit, yeni düzenlemelere girişti. Mustafa Reşit Paşa, hazırladığı "Gülhane Hatt-ı Şerifi" veya diğer bir deyimle "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" diye anılan Tanzimat Fermanı'nı Gülhane Meydanı'nda padişahın ve memleketin ileri gelenleri ile yabancı devlet temsilcilerinin önünde düzenlenen büyük bir merasimde, 3 Kasım 1839'da okudu.

Bu metinde Osmanlı Devleti'nin 150 yıldan beri çeşitli nedenlerle şeriata ve kanunlara uyulmadığı için fakirliğe ve zayıflığa sürüklendiği, gerekli yeni kanunlar yapıldığı takdirde, coğrafi konumu, toprağının verimliliği ve halkın yetenekleri dolayısıyla devletin çok kısa zamanda ümit edilen seviyeye ulaşacağı belirtiliyordu. Bu belge ile padişahın halkının can, mal ve namusunu güvence

altına alacağı, vergilerin herkesin gelirine göre adalete uygun biçimde toplanacağı, askerlik işlerinin de yeniden gözden geçirileceği dile getiriliyordu. Kanunlar her gücün üstünde olacaktı.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunmasından kısa bir süre sonra, belgede gerekli olduğu gösterilen tedbirlerin alınmasına başlandı. Kişi haklarının koruması için yeni bir ceza kanunu yapıldı. Bu kanunla cana ve mala karşı meydana gelecek saldırıları önlemek ve kamu görevlilerinin keyfi davranışlarına karşı tedbirler almak bakımından önemli adımlar atıldı. Memur suçlarına ait yeni bir idare kanunu çıkarıldı ve burada rüşvet için ağır cezalar konuldu. Tanzimat'ın birinci ve ikinci yıllarında iltizam ve aşar toplama usulleri değiştirildi. Aşar, maliye memurları vasıtasıyla toplanmaya başlandı. Hristiyanların verdikleri cizye, patrikhaneler aracılığıyla toplandı. Ancak mali reformlar yapılamadığı için kısa süre sonra tekrar eski usullere dönüldü. Ticaret hayatında ise anlaşmazlıkların çözülmesi için ticaret mahkemeleri kuruldu. Askerlik yaşı 20 olarak kabul edildi ve kura usulü getirildi. Ülke toprakları askerlik bakımından bölgelere ayrıldı. Her bölgenin nüfusuna göre alınacak asker miktarı tespit edildi. Hristiyanlar da askere alınacaktı ancak bu yürütülemedi. Eğitim işlerini düzene sokmak için bir meclis kuruldu. İdari örgütte de bazı yenilikler yapıldı. Her valinin yanına bölge kuvvetlerine komuta edecek bir muhafız ile maliye işlerine bakacak bir defterdar verildi. Bazı eyalet ve sancaklarda yerel meclisler kuruldu. Yine bu dönemde bütçe uygulamalarına gidilmiş, gazeteler çıkartılmıştır. Eğitim, edebiyat ve haklar alanlarında önemli gelişmeler kaydedildi.

Tanzimat Osmanlı Devleti'nde III. Ahmet'ten itibaren başlamış olan yenileşme hareketleri içinde önemli bir merhale teşkil eder. Bu zamana kadar yapılan yenileşme hareketleri, ağırlıklı olarak, devletin uğradığı askeri yenilgiler göz önünde tutularak, hemen daima askeri alanda gerçekleşmişti. Tanzimat Fermanı'nda meydana gelen aksaklıkların devlet ve toplum düzeninden kaynaklandığı görülmüş ve bunların yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bundan dolayı, Tanzimat Fermanı, hem bir çeşit İnsan Hakları Demeci ve hem de bir bakıma anayasal nitelikte ortaya çıkmıştır. Ancak, Tanzimat Fermanı, bir halk hareketi sonucu halktan gelen bir isteğin ifadesi olmayıp, devlet iktidarını kullanan üstün otoriteden, hükümdardan gelmiştir ki bu da Tanzimat Fermanı'nın zayıf tarafıdır. Bu yüzden halk tarafından benimsenememiştir. Tanzimat Fermanı ile padişah, milli egemenlik, meşrutiyet veya cumhuriyet rejimlerine gidilmeksizin, kendi iradesiyle kendi yetkilerini sınırlamıştır. Kendi otoritesinin faaliyet sınırlarını çizmiş ve siyasi gücünün kullanılma şeklini, ilk defa belirli bir statüye kendisi bağlamıştır. Tanzimat, bu yönleriyle, anayasalı rejimin gerçekleşmesi yolunda atılmış bir ilk adımdır.

Bu ferman uygulamada pek parlak sonuç vermemiş, dışarıdan ve içerden tepkilere maruz kalmıştır. Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi çok uluslu imparatorluklar, kendi vatandaşlarının da benzer haklar istemelerinden korktuklarından tepki göstermişler ama bu arada özellikle Rusya, Osmanlı içişlerine karışmak için bunu fırsat olarak görmüştür. İngiltere ve Fransa bu yenileşme hareketinden memnun kalmakla birlikte onlar da Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için bunu bir vasıta olarak kullanmak istemişlerdir. Hristiyan tebaa içinde en ayrıcalıklı azınlık olan Rumlar, ayrıcalıklarının eşitlik ilkesi çerçevesinde bozulmasına hiç de olumlu yaklaşmadılar. Müslüman tebaa da Hristiyanlarla eşit duruma gelmekten pek hoşnut kalmamıştır.

Ancak ne olursa olsun, Tanzimat, daha sonraki yenilik ve gelişmelerin temelini teşkil etmesi yönünden, Osmanlı tarihinde ayrı ve önemli bir yere sahiptir. Tanzimat dönemi reformları, bütün eksiklik ve yetersizliklerine rağmen, okumuş, idealist ve dinamik bir yeni kuşağın, farklı fikirlerin ve değişik ideolojik yaklaşımların ortaya çıkmasına vasıta olmuş, meşrutiyet dönemi ve parlamenter sistemin alt yapısını hazırlamıştır.

b. Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)

Islahat Fermanı, aslında Osmanlı Devleti'nin bir iç düzenlemesi iken devletlerarası bir antlaşmada yani Paris Antlaşması'nın maddeleri arasında yer alması yönünden aynı zamanda siyasi niteliği de olan bir fermanıdır. Paris Kongresi'nin başlamasından hemen sonra, 18 Şubat 1856 günü, İstanbul'da devletin ileri gelenleri ile yabancı devlet temsilcilerinin huzurunda okunarak açıklandı.

Ferman, 1839 Tanzimat Fermanı gibi sadece can, mal, namus güvenliğinin sağlanmasını değil, aynı zamanda, Osmanlı Devleti içerisindeki Müslüman olmayanları Müslümanlarla eşit haklara kavuşturmayı esas almıştır. Fermanda belirtilen hususlar ve alınan tedbirler şu şekilde idi: Hristiyanların dinî bütün hak ve ayrıcalıkları aynen korunacak, dinî ibadet ve törenler serbestçe yapılacaktır. Hristiyanlar da Müslümanlar kadar güvenliğe sahip olma hakları vardı. Gerek kamu kurumları, gerekse özel kişiler tarafından olsun, Hristiyanları küçültücü, Müslümanlara oranla fark gözetici, muamelede bulunulmayacaktır. Bütün memuriyetler ve okullar fark gözetilmeksizin bütün halka tam bir eşitlikle açık olacaktır. Bütün cemaatlerin okul açabilmesi; eşit ve serbest bir şekilde ticari ve ekonomik faaliyette bulunabilmesi; Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki ticaret ve cinayet davalarına karma mahkemelerin bakması ve mahkemelerde herkesin kendi dinine göre yemin edebilmesi sağlanacaktır. Vergi eşitliği olacak, Müslüman olmayanlar da askere alınacaktır.

Fermanın amacı, bütün toplulukları ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmektir. Ancak Ferman, sadece Müslüman olmayan uyruğun ayrıcalıklarını genişletmişti. Müslümanlar için ise yeni bir şey getirmiyordu. Müslüman olmayanlara verilen yeni ayrıcalıklar yönünden, Islahat Fermanı, Müslümanlar tarafından olumsuz karşılandı. Tanzimat Fermanı'nın hazırlayıcısı Reşit Paşa'ya göre, Müslüman-Hıristiyan eşitliği böyle birdenbire değil, yavaş yavaş gerçekleşebilirdi. Reşit Paşa'nın eleştirdiği bir diğer nokta ise fermanın yabancı devletlerin baskısı ile çıkarılmış olmasıydı. Müslüman halk ise Hıristiyanların kendileri ile eşit duruma getirilmesinden hoşlanmamıştı. Hıristiyanlar ve diğer toplumlar ise, kendilerine birçok haklar tanıyan, fakat aynı zamanda askerlik gibi (isteyen bedel vererek askere gitmeyebilirdi) bazı yükümlülükler getirdiği için Islahat Fermanı'nı iyi karşılamadılar. İmparatorluk içinde bu tepkilerle karşılanan Islahat Fermanı, uygulamada da birçok güçlüklerle karşılaştı. Bu nedenle de bazı hükümleri kâğıt üzerinde kaldı.